

Aportacions catalanes en el camp de la urbanística i de l'ordenació del territori, des de Cerdà als nostres dies

Ricard Pié, editor

1. La construcció de la Urbanística. Aportacions catalanes

Fa deu anys, la Societat Catalana d'Ordenació del Territori (SCOT) va organitzar un seminari de recerca sobre les "Aportacions catalanes en el camp de la urbanística i de l'ordenació del territori". Aquest seminari formava part dels treballs que va promoure la Secció de Filosofia i Ciències Socials de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) per avaluar un segle de filosofia i ciències socials als Països Catalans. El canvi de mil·lenni, lligat a la convicció de que s'havia acabat un cicle històric, va propiciar aquesta iniciativa i la celebració del seminari, en el qual es va estudiar el que s'havia fet a Catalunya en relació a la construcció teòrica de la urbanística i les ciències d'ordenació del territori a escala internacional.

Per organitzar el Seminari es va constituir un Comitè Acadèmic, format per tres membres de la Junta de la SCOT –Ricard Pié, arquitecte i president, que va actuar de coordinador; Oriol Nel·lo, geògraf i vicepresident, i Robert Vergés, enginyer de Camins i secretari– i dos membres de l'IEC –Enric Lluch, geògraf i membre de la Secció de Filosofia i Ciències Socials i Manuel Ribas Piera, arquitecte i president de la Secció de Ciències i Tecnologia–. El Comitè va ser l'encarregat d'establir quin havia d'ésser el període d'estudi, els episodis a avaluar, els ponents i el mètode d'anàlisi a aplicar.

Tot i que la intenció de l'IEC era circumscriure la recerca a les actuacions desplegades al llarg del segle vint, tenint en compte que els inicis de la urbanística moderna van tenir lloc en els primers anys d'aquest segle –en els debats que es duen a terme en els congressos i exposicions internacionals i en les primeres accions legals i iniciatives per afrontar els problemes de l'habitatge i el sanejament de les ciutats–, a Catalunya no es pot parlar dels inicis de la urbanística moderna si no es comença per l'estudi de l'Eixample de Barcelona.

En un treball sobre les aportacions catalanes a la Urbanística, el projecte d'Ildefons Cerdà és seminal i indiscutible, una peça única que forma part de la his-

tòria d'aquesta disciplina per mèrits propis. Acabar l'estudi amb el projecte de la Barcelona Olímpica és una bona manera de tancar la reflexió, perquè es pot explicar com el punt final del projecte de l'Eixample, un segle i mig més tard, o com l'inici d'una altra manera de pensar la ciutat a finals del segle XX a través d'un gran projecte-celebració que ha emplaçat Barcelona en el mapa de les ciutats globals.

La tria dels episodis fou relativament senzilla, tot i l'amplitud i abast dels continguts propis de la disciplina i que no hi ha un coneixement suficient del procés d'urbanització de Catalunya. En el camp de la construcció del territori, encara no hi ha una bona història de les infraestructures ni un estudi complert sobre la gènesi i configuració del sistema urbà, i en el camp de la planificació, tot i que hi ha una bona cronologia –perquè es produeix en funció de les iniciatives legals que hi ha en l'ordenació del sol i l'urbanisme–, i manquen estudis detallats sobre els seus efectes i desenvolupament.

Els ponents es van escollir en funció de la naturalesa de cada episodi, convidant aquells que tenien un coneixement general del tema per davant dels especialistes, per evitar que l'excessiva proximitat a un episodi concret portés a sobrevalorar algunes de les aportacions. Des d'un punt de vista metodològic, les preguntes que es van formular van ser:

- quin era l'estat de la disciplina quan es produeix un episodi;
- quines són les innovacions que aporta aquest episodi al debat urbanístic, i
- quina és la seva influència en diferents àmbits territorials: Catalunya, Espanya i els països econòmicament avançats.

Finalment, el 1998 es van organitzar unes Jornades per valorar el resultat final del Seminari. En aquest llibre es recullen les ponències de Christiane Crasemann Collins, que va girar entorn a la figura de Cebrià de Montoliu en relació a les Exposicions de Berlín i Düsseldorf i la seva estada als Estats Units, i Eduardo Leira, que va parlar de la influència del Laboratori d'Urbanisme de Barcelona en el planejament urbanístic espanyol; dues aportacions que es poden equiparar a les del Seminari.

En qualsevol cas, es tractava d'estudiar deu episodis per fer un balanç crític sobre el desenvolupament del pensament urbanístic català al llarg d'un segle i mig, passant aquestes experiències pel sedàs de la història de la disciplina i per una avaluació crítica en relació a les innovacions i influència que havien pogut tenir en la renovació del pensament urbanístic posterior. És possible que aquesta proposició sigui excessiva, tal com assenyala Eduardo Leira en les Jornades, ateses les condicions generals de Catalunya al llarg d'aquests cent cinquanta anys que abasta aquesta investigació –precarietat política, social i econòmica–, però també és cert que més enllà del que pogués resultar del Seminari i el que ha esdevingut la urbanística a

Catalunya en aquest temps, hi ha dos episodis que formen part dels coneixements de la urbanística moderna: l'Eixample de Barcelona i el projecte de la Barcelona Olímpica, que justifiquen el propòsit del Seminari i la consideració de Barcelona i Catalunya com un laboratori avançat de l'urbanisme.

2. Els episodis a estudiar

El Comitè científic va triar els deu episodis prenent en consideració qüestions de naturalesa molt diferent: obres, projectes, plans, manifestos, llibres, conferències o moviments civils; qualsevol proposició referida a l'urbanisme i a l'ordenació del territori que hagués tingut algun efecte rellevant. Per al Comitè, la Urbanística no s'ha alimentat exclusivament del planejament –la pràctica disciplinada per excel·lència–, sinó també de molts altres materials. Aquesta diversitat reflexa tant la diversitat teòrica de la disciplina com la variada naturalesa dels fets històrics amb els quals es construeixen la ciutat i el territori.

La tria dels episodis va començar amb la confecció de llistats per matèries i disciplines. Quant a les ciències socials, des de l'enciclopèdia de Carreras Candi a la de l'editorial AEDOS; dels mapes geològics de Mossèn Almera a la tasca de l'Institut Cartogràfic de Catalunya; de les lleis d'eixample a la *Ley del Suelo* de 1956; dels memorials de la *Cámara de industria y navegación* als estudis del preu del sòl promoguts per Ernest Lluch; dels escrits de Pere Felip Montlau a la revista del *Centro de estudios urbanísticos, municipales y territoriales* (CEUMT), pel que fa a les proclames de denúncia o els moviments urbans reivindicatius, o dels programes docents d'Urbanologia als de les 'Formes de creixement' de l'ensenyament de l'urbanisme a l'Escola d'Arquitectura de Barcelona.

En el camp del planejament i la urbanització, els llistats recullen des dels plans d'eixample de les ciutats de la corona metropolitana de Barcelona als plans morfotipològics de les ciutats mitjanes catalanes, passant pels plans de *zoning* dels anys seixanta; de la delimitació del Parc Natural d'Aiguestortes a les ocupacions dels aiguamolls de l'Empordà; de les recerques arqueològiques d'Empúries a les reinterpretacions del barri Gòtic de Barcelona. Pel que fa a l'obra pública, des del *Plan de infraestructuras de la Costa Brava* al túnel de Vallvidrera; de l'obra hidràulica als projectes de potabilització de l'aigua de boca; de les actuacions en el litoral als plans de sanejament de la costa; de la construcció de fonts d'aigua potable i les xarxes d'il·luminació elèctrica a la urbanització dels passeigs i carrers, o de les xarxes de tramvies a la del Metro.

En el camp de l'arquitectura, la recerca d'episodis significatius va anar des de les cases barates a la Casa Bloc; del barri de Congrés Eucarístic al barri de Montbau; de

les places neoclàssiques als espais públics projectats pels ajuntaments democràtics; dels passeigs marítims a les Rondes de Barcelona; de la Pedrera a l'ordenació oberta de l'illa del carrer Escorial; dels teatres promoguts per les societats i casinos de finals del segle XIX a la Universitat Laboral de Tarragona, o de la Ciutat del Repòs a S'Agarò i els primers hotels de les poblacions balneari.

En aquests llistats es van deixar de banda projectes i actuacions que han tingut un gran pes en la construcció del territori, però que no han aportat cap innovació teòrica, com el projecte i construcció de la xarxa ferroviària, les autopistes o el front portuari; les urbanitzacions de segona residència de baixa densitat o la densificació de la primera línia de mar; el Decret de les ACTURS i els projectes de ciutat de Riera de Caldes, i la construcció de les centrals tèrmiques o les nuclears.

El llistat final sobre el qual es va treballar –que es va confeccionar amb l'objectiu d'abastar el màxim nombre de camps disciplinaris i després d'estimar la seva transcendència– es pot ordenar en relació a tres períodes històrics. El primer, des de mitjan segle XIX al començament del XX, està presidit per les dificultats de modernitzar la societat i per l'inici de la revolució industrial. El segon, que gira entorn dels anys trenta del segle XX, es desplega en un període de gran efervescència política i social, que acaba amb la guerra civil. El tercer es pot dividir en dos: el primer, dels anys seixanta als setanta, de crítica i denúncia de la corrupció i el malbaratament del país de l'època franquista, i el segon, des dels anys vuitanta a finals de segle, de recuperació de les llibertats i la democràcia municipal. El primer període és d'eclòsió del fenomen urbà a través dels projectes d'extensió de la ciutat. El segon seria de reflexió i formulació de les bases per a l'ordenació i administració territorial i urbana. Finalment, el tercer passaria primer per la posada en valor de la qüestió urbana i, en un segon estadi, per l'actuació en la realitat i el compromís directe de l'urbanisme amb la recuperació de la democràcia.

3. La qüestió de la ciutat industrial

A Espanya, el trànsit de l'Antic Règim a la societat industrial va ser difícil, i la modernització de la societat, un fracàs. Durant el segle XIX, l'obra pública va avançar a batzegades, amb iniciatives significatives durant els períodes liberals i amb aturades i retrocessos importants en els períodes conservadors. L'obra d'infraestructura més important d'aquest segle va ser la construcció de la xarxa ferroviària, executada a través de concessions, sense un pla de conjunt. Com diu Josep Fontana, la revolució industrial espanyola va ser demogràfica, i per això els projectes urbanístics de més interès es van produir a l'entorn de la qüestió urbana. Catalunya tenia una

xarxa de poblacions que havia madurat al llarg de quatre segles, des de la crisi demogràfica i política del segle XIV fins al despertar econòmic del XVIII. Durant la segona meitat del XIX, els fets urbanístics més remarcables estant relacionats amb el creixement urbà.

Els projectes d'extensió de les ciutats catalanes de grandària mitjana es resolen de dues maneres diferents, en funció de la naturalesa econòmica de la seva indústria: en les ciutats situades a l'entorn de Barcelona i que viuen la revolució del tèxtil –com Vilanova i la Geltrú, Terrassa, Sabadell o Mataró– es realitzen projectes d'eixamples suburbans. En les poblacions d'economia bàsicament agrària, per la seva banda, es dona pas a l'obertura de rambles i passeigs de circumval·lació –com el cas de Reus–, sobre les traces de la muralla –com a Sant Feliu de Guíxols– o com el carrer a l'estació –els casos de Vic o Valls–. El fet urbà madura ràpidament i, començant per Barcelona, els pobles més dinàmics fan un esforç per assolir equipaments i serveis propis de la ciutat. No només es construeix la xarxa de clavegueram o d'aigua potable, també les de gas i enllumenat públic, mentre que diverses societats cíviques obren casinos, teatres, hospitals i escoles.

Un altre esdeveniment remarcable, a escala territorial, és la construcció de les colònies industrials, un període que es pot situar entre 1859 i 1892, anys en què es van construir la Colònia del Rosal i la Colònia Vidal, respectivament. Aquests projectes, que es desenvolupen en paral·lel a l'arribada del vapor a la indústria catalana (Bonaplata, 1832), causen la més gran transformació territorial a l'interior del país, amb una fórmula que copia l'experiència anglesa, però que per les seves dimensions és exemplar.

En resum, la revolució industrial, que fracassa en els temes polítics i socials a Espanya a Catalunya se centra en la qüestió urbana. Deixant de banda els antecedents il·lustrats de denúncia de les condicions de salubritat pública de Pere Felip Monlau, els projectes per excel·lència són l'Eixample de Barcelona d'Ildefons Cerdà i el Projecte de Sanejament de Barcelona de Pere Garcia i Fària. Del primer podem reconèixer algunes de les aportacions més importants, com la racionalitat del projecte, la capacitat d'adaptació a la realitat del Pla de Barcelona, la preocupació social o la proposició d'un mètode de gestió –la reparcel·lació física–, que esdevindrà la pedra angular del que serà la legislació urbanística espanyola fins als nostres dies. Del Projecte de Sanejament, ressaltarem el valor del projecte com a condició necessària per fer possible l'Eixample i la seva sincronia amb el que està passant a les grans ciutats europees.

Davant d'aquests dos esdeveniments, els eixamples de les ciutats intermèdies o els equipaments que es construeixen en un gran nombre de poblacions no es poden considerar quelcom disciplinàriament avançat, sinó una prova dels dinamisme de la

societat catalana i, per comparació amb la resta del país, una prova del decalatge econòmic, social i polític que existia en aquell període entre les dues comunitats. Per això, és justificable que els dos primers episodis que es proposin avaluar siguin l'Eixample i el Projecte de Sanejament, perquè ambdós associen la idea de ciutat moderna amb infraestructura, una idea que Cerdà proposa en el seu pla i que Pere Garcia i Fària materialitza cinquanta anys després.

4. Repensar la ciutat i endegar el territori

A les portes del segle XX, el debat sobre Barcelona se centra en el problema de la reforma interior de la ciutat anterior a l'Eixample i en l'articulació dels pobles del pla amb la nova escala de la ciutat que defineix l'Eixample. Tot i que el Pla Cerdà està aprovat i en disposició d'executar-se, el creixement continua produint-se majoritàriament en el nucli històric –per substitució i densificació dels teixits existents– i en els pobles del pla, entorn a la indústria tèxtil que s'havia situat fora muralles.

En aquest context, el projecte de reforma interior de Barcelona, que impulsa Àngel Baixeres, és sobretot un intent de recuperació de les plusvàlues de centralitat que manté la ciutat vella. El projecte d'ordenació del conjunt dels pobles del pla –el Pla d'Enllaços–, que neix com a conseqüència de la seva absorció municipal, respon a la necessitat d'articular la lògica de la quadrícula amb les traces d'un territori que cada cop està mes ocupat. La reforma interior que es tira endavant es redueix a l'obertura de la Via Laietana –no hi ha capacitat ni estratègia per afrontar el projecte en tota la seva extensió–, buscant la connexió directa entre el port i l'Eixample ric que s'havia desenvolupat gràcies a l'Exposició Universal de 1888. El Pla d'Enllaços és monumentalista en la forma, però conservador en les proposicions. Per un costat, nega l'Eixample Cerdà, trencant continuïtats de la trama i introduint-hi diagonals, i, per un altre, és contemporitzador i temorós amb les traces que han de relligar el pla. Ambdós projectes beuen de la tradició *Beaux arts*, de la preocupació pel gest, la perspectiva i les particularitats de cada lloc.

Les dues reflexions urbanístiques més innovadores d'aquest període vénen de la mà de certs tècnics i intel·lectuals relacionats amb els moviments europeus de renovació urbana: els amics de la Ciutat Jardí i els que participen en la discussió de la Ciutat Funcional. La Societat Cívica Ciutat Jardí, que impulsa Cebrià de Montoliu, és la plataforma catalana que promou un canvi en el model d'extensió territorial, d'acord amb les teories d'Ebenezer Howard. Aquest interès es plasma en la traducció i divulgació d'aquestes propostes i en el suport d'algunes promocions. El Parc Güell, el projecte que redacta Antoni Gaudí per a la finca de Muntaner de Dalt per

al compte Güell, és una resposta singular que escapa de qualsevol classificació, però que respon als mateixos supòsits i proposicions, que més tard quallaran amb la formulació de la casa i l'hortet del president Macià.

La participació catalana en el debat de la Ciutat Funcional és més entusiasta i està encapçalada per arquitectes joves connectats amb la intel·lectualitat europea, que en un moment d'efervescència social, cultural i política utilitzen Barcelona com un cas d'estudi, com una plataforma d'experimentació i de reflexió combativa en pro d'una ciutat moderna radical. El valor diferencial d'aquesta participació en el debat internacional és la proposta de la Ciutat del Repòs, com la primera resposta a les necessitats de lleure de les classes populars abans d'aconseguir el dret a les vacances pagades, que donaran una empenta definitiva al turisme massiu.

Paral·lelament a aquests dos episodis clarament urbanístics, cal destacar dos treballs de caràcter territorial, que com els anteriors no tindran transcendència posterior per culpa de la guerra civil. Tots dos, la divisió territorial de Catalunya i el Pla d'Obres Públiques, es gesten des de les noves institucions d'autogovern català. El primer serà un projecte per reorganitzar el país des d'un punt de vista territorial i reconsiderar les divisions provincials de Javier de Burgos. A l'organització igualitària i volgudament homogeneïtzadora del projecte provincial, s'hi contraposa una divisió pensada des de l'anàlisi dels sistemes territorials, que s'articulen principalment entorn dels mercats. Davant d'una organització administrativa abstracta, es proposa una divisió d'acord amb una realitat construïda al llarg dels darrers temps. El segon projecte, el Pla d'Obres Públiques, és el primer document espanyol que pensa les infraestructures d'un país de forma global. El pla de la Generalitat republicana és un referent, que posteriorment –després de la guerra civil–, amb caràctules noves, s'utilitzarà com a base per a l'execució de la majoria de les obres hidràuliques que es desenvolupen en els Pirineus.

En resum, del segon període es proposa l'avaluació de quatre episodis, que estan en sintonia amb els debats internacionals del moment. Quatre episodis en els quals Catalunya es posa al dia en relació al pensament urbanístic modern i en els quals es fa una reflexió àmplia sobre els models d'ordenació de Barcelona, des de les contradiccions entre el camp i la ciutat –tal com planteja en el projecte de la Ciutat Jardí– o des de l'eficiència de la ciutat moderna, i de Catalunya en el seu conjunt, a través de la seva organització i l'estudi de les infraestructures.

5. De l'urbanisme crític a la reconstrucció de la ciutat

La guerra civil acaba amb totes aquestes propostes i, després del període autàrquic, l'especulació urbana es converteix en un dels motors del desenvolupament econòmic del país. El creixement de Barcelona, empès per la immigració, desborda el marc municipal i dona forma a una àrea metropolitana. El descontrol, tan útil per al diner fàcil, crea fortes *deseconomies* urbanes, que l'administració franquista intenta afrontar –un cop aconseguit un cert grau de desenvolupament econòmic– amb algunes accions formals de legislació i planejament. La ciutat, com a espai de residència i de treball, ja no és suficient per a una societat que ha superat l'economia de la misèria. El dret a la ciutat, la ciutat per viure, es veu ofegat per l'especulació. L'ordenació de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, en aquest context, és el problema que presidirà el debat urbanístic de la segona meitat de segle.

L'any 1953 s'aprova el Pla comarcal de Barcelona, un document molt simple i esquemàtic en què es delimita per primer cop allò que s'anomenarà la Comarca de Barcelona i, actualment, l'Àrea Metropolitana de Barcelona. Tanmateix, el *boom* econòmic i especulatiu posterior condemna aquest pla al fracàs. A la dècada dels seixanta, l'Administració impulsa els primers treballs per delimitar i ordenar el que ara és la Regió Metropolitana de Barcelona, generant-se una sèrie de documents d'enorme valor disciplinari, que per raons polítiques queden en no res.

El pla que capgira aquesta situació és el Pla General Metropolità (PGM), aprovat el 1976 i redactat per tecnòcrates progressistes, que aprofiten la crisi política per redactar i aprovar un document de contenció i equipament, sobre el qual s'endegarà la recuperació urbanística posterior. El PGM no és una casualitat, sinó el resultat d'una maduració col·lectiva de tècnics i ciutadans, de tècnics formats en la urbanística crítica i una població que veu que sense democràcia no és possible recuperar la ciutat.

L'aprovació del PGM és una victòria d'aquest urbanisme i dels moviments veïnals reivindicatius; crítica i moviments que es tradueixen en debats i proposicions molt diverses: els manuals municipals i urbanístics del CEUMT, que s'inspiren en la nova sociologia urbana; els debats sobre la macrocefàlia de Barcelona, la divisió territorial de Catalunya o la marginació de les comarques interiors, que organitza entorn del Congrés de Cultura Catalana; l'ensenyament a les escoles d'arquitectura de Barcelona i del Vallès, en les quals es passa d'un urbanisme estrictament crític a un urbanisme proposant, o en les reflexions dels naturalistes contingudes en el *Llibre blanc de la natura*, primer balanç general de l'estat del medi ambient i primer acte del nou paper que esperen fer els naturalistes.

De tots aquests episodis –als quals n'hi podríem sumar alguns de caràcter més polític, com ara la fundació de la Federació d'Associacions de Veïns de Barcelona o

l'actuació de l'Assemblea de Catalunya—, podem destacar-ne dos per la seva transcendència disciplinària: l'ensenyament de la urbanística i la redacció del *Llibre blanc de la natura*. El primer, perquè explicarà l'èxit d'una manera de fer urbanisme que s'imposa en la planificació i en els projectes d'espai públic dels primers ajuntaments democràtics, i el segon, perquè és el primer pas d'un col·lectiu que esdevindrà la consciència crítica de l'urbanisme i l'ordenació del territori de finals del segle XX.

El projecte olímpic de Barcelona és el darrer episodi que cal considerar. L'avaluació de la construcció de la ciutat qualitativa —i en la ciutat de Barcelona, com a exemple de l'actuació dels ajuntaments democràtics— serveix per considerar el pes i la importància d'un urbanisme que es presenta com la demostració del canvi, de la dictadura a la democràcia.

L'episodi olímpic posa sobre la taula qüestions disciplinàries innovadores, encara que a vegades s'utilitzen formes i instruments clàssics. Les més importants són la recuperació de l'espai públic com a articulador de la ciutat i l'amor propi com a factor de cohesió social i base per a la reconstrucció urbana. Per una altra banda, els Jocs Olímpics també obren el debat sobre la ciutat 'celebradora' i el gran esdeveniment com a condició per situar Barcelona en el mapa global.

En resum, el Comitè Científic proposa avaluar quatre episodis: la crisi i l'ordenació de l'Àrea Metropolitana de Barcelona com a compendi de situacions, denúncies, crítiques i proposicions al voltant del fenomen urbà més important de Catalunya; l'ensenyament de la urbanística com la demostració d'un canvi que per primer cop, després de molts anys de crítica i marginació, confia en la capacitat per influir en la història de l'urbanisme català; l'edició del *Llibre blanc de la natura* com a reconeixement de la natura com a forma d'ordenació del territori, i el projecte olímpic de Barcelona com a excusa per a la construcció de la ciutat qualitativa.

6. Els deu episodis

Els deu episodis i ponents escollits van ser:

“El Pla Cerdà: el naixement d'una disciplina”, per Manuel de Solà-Morales.

“Pere Garcia i Fària: sanejament i construcció de la ciutat”, per Albert Villalta.

“La Societat Cívica Ciutat Jardí: el territori com a problema”, per Oriol Bohigas.

“La divisió territorial de Catalunya: l'organització del territori”, per Pilar Riera.

“La Ciutat Obrera de Repòs i Vacances del GATCPAC. Una aportació catalana al model urbanístic de la Ciutat Funcional”, per Emili Donato.

“El Pla d'Obres Públiques de la Generalitat republicana: infraestructures i ordenació territorial”, per Josep M. Carreras i Jordi Bernat.

“Crisi i ordenació de l'àrea metropolitana de Barcelona, 1953-1976”, per Juli Esteban.
“L'ensenyament de la urbanística: interdisciplinarietat i especificitat”, per Antonio Font.
“*El Llibre blanc de la natura*: el reconeixement de la natura com a forma d'ordenació del territori”, per Josep M. Camarasa.

“El projecte olímpic: la construcció de la ciutat qualitativa”, per Joan Busquets.

En les Jornades finals es van afegir dues noves reflexions, la de Christiane Crasemann Collins sobre Cebrià de Montoliu –complementària a la d'Oriol Bohigas– i la d'Eduardo Leira, que podria llegir-se com una anàlisi transversal sobre diversos temes –la crisi metropolitana, l'ensenyament de l'urbanisme o la ciutat olímpica– feta des de la pràctica professional a Madrid.

En qualsevol cas, al marge de l'encert d'aquesta relació, les aportacions més importants van venir de la mà dels ponents, que no només van respondre a les qüestions que se'ls havia plantejat, sinó que també van aportar altres consideracions d'interès: el valor de la sincronia entre el que es feia aquí i a escala internacional; el reconeixement tardà d'alguns valors; la influència d'alguns episodis a escala estatal, de Barcelona sobre la resta de Catalunya, o la importància de cada episodi com a part de la història de la nostra disciplina.

El Pla Cerdà: el naixement d'una disciplina

En la seva ponència, Manuel de Solà-Morales va reivindicar Cerdà per la bondat de l'obra construïda –l'Eixample–, per la seva capacitat d'adaptar-se i resoldre les múltiples qüestions urbanes que s'han produït al llarg dels seus cent-cinquanta anys de vida. No tots els estudis han ressaltat aquest fet; alguns (Tarragó, Serratosa o Estapé) han valorat la figura de Cerdà com la d'un home excepcional, com un profeta del seu temps, com una persona de mèrit. Per a aquests estudiosos, Cerdà és un home recte i incansable que lluita per les seves idees. Adolf Florença és el primer que l'any 1959, en el centenari del Pla, va fer la glosa de Cerdà i el primer que inicia una lectura heroica del personatge, que altres han continuat amb molt d'èxit (Exposició del Col·legi d'Enginyers de Camins, Canals i Ports).

Una altra interpretació, que no és contradictòria amb l'anterior, situa Cerdà com un dels primers teòrics de la ciutat industrial (Soria, Choay). Per a ells, *La teoría general de la urbanización* és una aportació extraordinària i un tractat pioner en relació als manuals de finals de segle i principis del XX (Bausmeister, Stübben, Eberstadt o Sitte). Desgraciadament, aquesta obra va passar desapercebuda, no només perquè és combatuda pels seus contemporanis catalans o perquè va estar escrita a Barcelona i no a Londres, sinó també perquè és una reflexió general de la

ciutat, que va més enllà del caràcter pràctic d'aquells manuals.

La gran aportació de Cerdà, segons el ponent, és l'obra realitzada. Si això no fos així, Cerdà seria un desconegut, un altre visionari dels que hi havia en aquell temps. La reflexió teòrica i els materials de la Memòria del projecte o els articles que publica en la premsa són arguments i manifestos per tirar endavant el Pla i superar els problemes que anaven sorgint. L'encert del Pla no és una casualitat, sinó el resultat d'un estudi sobre la situació de la ciutat i la seva població; el coneixement detallat de l'espai on es desplega; l'anàlisi d'altres projectes d'extensió d'altres ciutats (Washington, Buenos Aires, Torí o Edimburg); la recerca de l'element tipus, de la regla (la *mansana* de 113 x 113), i una investigació sobre les sèries mètriques i d'ordre geomètric (5 x 113; 2 x 5 x 113; etc.) o del traçat de la cantonada. En resum, el Pla és el resultat del treball d'un projectista que busca unes bases sòlides sobre les quals fonamentar la seva obra.

L'Eixample de Barcelona, per a Solà-Morales, és el projecte de ciutat de nova planta més perfecta feta a Europa a cavall dels segles XIX i XX. La seva influència és molt important en els projectes d'extensió de les ciutats espanyoles i en els eixamples menors de les ciutats catalanes, a les quals subministra les eines necessàries per al seu projecte. Actualment, hi ha alguns projectes que fan referència a les geometries de Cerdà sense entendre quines han estat les seves innovacions. Els projectistes barrocs i alguns arquitectes contemporanis dibuixen la ciutat dibuixant les cases. Cerdà projecta l'Eixample dibuixant el terra, traçant les línies que ordenen els carrers i l'edificació, fent possible amb aquest mètode totes les ciutats que l'Eixample ha estat capaç de contenir.

Pere Garcia i Fària: sanejament i construcció de la ciutat

Albert Vilalta situa el projecte de sanejament de Pere Garcia i Fària com el punt final del projecte de Cerdà. Vilalta entén que ambdós tècnics pensaven que el projecte de la ciutat moderna passava pel projecte de les seves infraestructures. No hi ha ciutat sense serveis. És aquí on rau la força i interès d'aquest projecte, així com en el fet d'esdevenir el punt de partida de totes les obres de sanejament de Barcelona. A partir d'aleshores, totes les obres posteriors s'avaluaran en relació a aquest pla; en alguns casos, per discutir-lo per excessiu i, en d'altres, com l'única fórmula per resoldre les necessitats més urgents. El Pla Vilalta de 1975 es valorarà perquè el recompon i amplia a l'escala d'una Barcelona que està en plena expansió i el projecte de Ramon Arandes de 1988 per a la ciutat olímpica perquè resol el binomi depuració-costa que Garcia i Fària encara no es planteja.

El sanejament és el servei més característic del procés urbanitzador. Els carrers no són espais públics únicament per accedir a unes cases autosuficients que hi donen front, sinó que són portadors dels serveis sanitaris –aigua o clavegueram– i espais per a la relació social. En la ciutat moderna, els edificis no són una façana, sinó uns espais tridimensionals relacionats amb les infraestructures que transporta el carrer.

Vilalta resumeix l'aportació de Cerdà i Garcia i Fària afirmant que el primer va planificar la ciutat en tota l'extensió de la paraula i el segon en va detallar la seva construcció. El *Proyecto de saneamiento del subsuelo de Barcelona* és un projecte complet, amb informació exhaustiva de tots els aspectes que afecten el sanejament –morbidity, demografia, topografia i usos–, en el qual s'estudia fins al darrer detall: el manteniment i neteja de la xarxa, el reciclatge, la seguretat del personal de manteniment, les normes d'utilització, la normativa de construcció, les condicions i els materials de fabricació de les obres o el seu finançament. És el projecte d'un tècnic que coneix el que s'està fent arreu d'Europa: la creació del *Board of Health* i aprovació de la *Public Health Act* el 1848 a la Gran Bretanya o els projectes de sanejament de Frankfurt i Hamburg de 1860, Belgrad i París de 1865 o Berlín de 1873.

Vilalta defensa, per tant, el valor del projecte de sanejament de Garcia i Fària com l'obra d'un home del seu temps, que tot i no transcendir internacionalment posa les bases del sanejament de Barcelona i incorpora alguna innovació, com la del cicle continu, que no s'establirà a París fins al 1894 (*tout à l'égout*).

La Societat Cívica Ciutat Jardí: el territori com a problema

Oriol Bohigas fa una lectura molt crítica de la importància de Cebrià de Montoliu i de la Societat Cívica Ciutat Jardí, oposada a la que fa Christiane Crasemann Collins en aquest mateix llibre. A principis del segle XX fins a la Guerra Europea, a Catalunya hi conviuen dos moviments culturals contradictoris, el modernisme i el noucentisme. Dos moviments a través dels quals hi transiten alguns personatges eclèctics i molt més decisius que Cebrià de Montoliu, com Puig i Cadafalch. Tot i les diferències que hi ha entre un i altre moviment, tots dos coincideixen en una oposició frontal al Pla Cerdà.

Entre els anys 1910 i 1918 no hi cap arquitecte que estigui d'acord amb l'ordre geomètric de l'Eixample, un tauler d'escacs igualitari i repetitiu que nega els valors de varietat i jerarquia propis de qualsevol trama urbana, el lloc de l'edifici públic i la possibilitat d'embellir la ciutat; en definitiva, una idea de ciutat oposada al que mig segle abans havia projectat Ildefons Cerdà. Encara que no hi ha cap projecte urbanístic propi d'aquells moviments –a excepció del condicionament de la Via

Laietana, el Parc Güell o l'Hospital de Sant Pau–, l'acció urbanística més significativa serà el Pla d'Enllaços de Barcelona de 1903, que projecta l'arquitecte Jaussely, a qui Puig i Cadafalch dóna suport.

El Pla d'Enllaços és un manifest en favor d'un urbanisme en el qual la ciutat s'ordena de forma jerarquizada, significant cadascuna de les seves parts; en què es busca la integració dels territoris i poblacions que van quedar fora de l'Eixample; on es reconeixen les identitats fragmentades que formen la ciutat; en el qual s'introdueixen criteris de qualitat i varietat arquitectònica i d'adequació al projecte polític que té la burgesia catalana –la Catalunya Ciutat–, la idea de definir la ciutat com l'espai propi de la societat industrial. El moviment entorn a la Ciutat Jardí té en comú amb els dos moviments anteriors el posicionament anti-urbà, anti-Cerdà per a aquells, i de síntesi entre el camp i la ciutat en el moviment de la *Civitas* Ciutat Jardí.

Deixant de banda les crítiques al model que suposa la Ciutat Jardí, el ponent reivindica per al moviment encapçalat per Cebrià de Montoliu una aportació que ha estat fonamental per a la ciutat de Barcelona a través de l'obra de l'arquitecte Rubió Tudurí: la protecció de la serra de Collserola i del Delta del Llobregat. Oriol Bohigas considera que l'aportació de la Societat Cívica Ciutat Jardí no és significativa des del punt de vista disciplinari. Tanmateix, valora la manera diferent de fer urbanisme que defensen figures com Puig i Cadafalch, una fórmula que fuig de la simplificació amb la qual alguna vegada s'ha llegit l'Eixample Cerdà o l'urbanisme del *zoning*, que es preocupa de les particularitats i la forma i entén la ciutat com un organisme complex; un urbanisme que Oriol Bohigas considera que té certes similituds amb el que ell va defensar en la seva etapa de coordinador de l'urbanisme municipal de Barcelona.

La divisió territorial de Catalunya: l'organització del territori

Pilar Riera va voler ser extremadament rigorosa en el judici sobre el Projecte de divisió territorial de Catalunya, situant-lo en el seu context i acceptant que per les circumstàncies polítiques del moment no va poder confrontar-se amb altres treballs internacionals que perseguien els mateixos objectius, motiu pel qual el seu reconeixement ha estat més polític que disciplinari.

L'any 1931, el govern de la Generalitat va crear la Ponència, presidida per Pau Vila, que havia d'estudiar una nova divisió territorial de Catalunya. Aquesta divisió havia d'ésser equilibrada i amb pocs nivells administratius, havia de respectar les funcions administratives que tenien algunes poblacions i havia d'assegurar que tothom pogués anar i tornar a peu i en un sol dia des de qualsevol punt de la comarca a la capital.

El projecte que redacta la Ponència s'inscriu en la tradició de l'escola possibilista francesa, iniciada per Paul Vidal de la Blache (1845-1918), en la idea de la regió econòmica –evolució de la idea de regió natural–, ultrapassant allò que es proposava en els debats polítics que es produeixen a Catalunya des de finals del segle XIX (les Bases de Manresa de l'Assemblea de la Unió Catalanista celebrada l'any 1892). Per a la Ponència, les comarques han de reflectir la realitat econòmica, essent necessari superar les visions estrictament històriques o naturalistes defensades per certs moviments, que contraposaven la comarca 'natural' a 'l'artificialitat' de la divisió provincial espanyola de 1833.

Des del punt de vista metodològic, aquesta preocupació es fa evident en algunes de les preguntes de l'enquesta enviada a tots els municipis sobre a quin mercat van, amb la que es resumeixen les tres preocupacions fonamentals de l'estudi: la delimitació de les comarques a partir del sistema de comunicacions, la consideració de l'activitat econòmica com a criteri de partida i les ciutats com a sistema de poblament.

Per a la Ponència, les noves comarques havien de tenir una estructura bàsicament nodal; una preocupació provinent de l'escola francesa, que coincideix amb la de Walter Christaller en els seus treballs per a la reforma de l'administració del *III Reich*, d'acord amb la seva teoria sobre el lloc central; o amb els treballs de Williams J. Reilly de 1931, als Estats Units, en els quals s'estudien els àmbits d'influència de les ciutats a partir d'un model de gravitació del comerç, que relaciona l'àrea d'influència amb la distància i grandària a la ciutat central.

No se sap si els treballs de la Ponència eren coneguts en els fòrums acadèmics del moment, però és evident que hi ha una coincidència molt remarcable. Tanmateix, tot i que la influència del Projecte es pot considerar menor i circumscrita a alguns cercles acadèmics (Soler i Ribes, Casas Torres), aquí jugarà un paper polític important com una de les reivindicacions dels moviments antifranquistes i com un punt de partida, ja en democràcia, per a una organització administrativa més eficaç del territori català.

El GATCPAC: la Ciutat Funcional

Emili Donato admet la gran influència de Le Corbusier en les idees i propostes del grup de joves arquitectes catalans que funda el GATCPAC, però reclama per a ells un reconeixement que fins ara els ha estat negat pel que fa a algunes de les qüestions debatudes entorn a la Ciutat Funcional. Mentre que en aquest període la Catalunya 'oficial' continua centrada en la qüestió noucentista, el debat urbanístic

europèu passa per la Unió Soviètica i els països alemanys, per les expectatives que desperta la revolució russa i les polítiques que realitzen els governs socialdemòcrates centreeuropeus d'entreguerres.

Durant els anys vint, el debat urbanístic dels arquitectes moderns està relacionat amb la recerca d'una ciutat eficient, maquinista, que si bé Le Corbusier formula per a la societat soviètica (*La Ville Radieuse*, publicada el 1932) està inspirada en la cultura tècnica i econòmica nord-americana; és a dir, Nova York, Manhattan, Wall Street o la producció en sèrie i les cadenes de muntatge.

L'entrada i promoció d'aquestes idees a Espanya es produeix a finals dels anys trenta, quan Mercadal convida a Madrid els arquitectes més importants del Moviment Modern europeu i funda el GATEPAC amb Josep Lluís Sert, del qual sorgeix la secció catalana del GATCPAC. La relació que s'estableix entre Sert i Le Corbusier, arrel d'aquestes circumstàncies, fa possible que l'any 1932 es reuneixi a Barcelona el Comitè Internacional per a la Realització dels Problemes de l'Arquitectura Contemporània (CIRPAC) per preparar el IV Congrés Internacional d'Arquitectura Moderna (CIAM) sobre la Ciutat Funcional.

Tot i que estava previst realitzar aquesta trobada l'any següent a Moscou, per dificultats polítiques de darrera hora es trasllada a Grècia a bord del vaixell *Patris*, en el qual es debat la "Carta de planificació de la ciutat". Els resultats d'aquest Congrés es publiquen en dues versions diferents. Josep Lluís Sert, per encàrrec del Congrés següent, publica les conclusions el 1942 a Cambridge (EUA) sota el títol *Can our cities survive?* Un any després, es publica una altra versió en francès, dirigida per Jean Giraudoux, inspirada per Le Corbusier i titulada *La Carta d'Atenes*.

Més enllà d'aquesta circumstància, l'aportació del grup estaria relacionada amb dos projectes emblemàtics: el Pla Macià i la Ciutat Obrera de Repòs i Vacances (CORV). El primer, tal com diu Donato, és un manifest que tradueix esquemàticament les idees de Le Corbusier a la ciutat de Barcelona; unes propostes que poc després el grup contradirà amb un altre document, el Pla de Sanejament del Districte V; el segon és un projecte molt més sòlid, que s'inicia el 1931 i acaba amb el propi grup l'any 1937.

La CORV és deutora de les propostes que pocs anys abans havia fet Rubió i Tudurí per a la Gran Barcelona i, a escala internacional, del Parc de Cultura i Repòs de M. Kirov, redactat a Moscou el 1929, o la Ciutat Verda, proposada per M. Ginzburg i Barsh el 1930. Tanmateix, el punt de partida respecte a aquests projectes és oposat. Davant de les seves teories desurbanistes, la CORV es proposa com una peça més de la Ciutat Funcional. Un projecte els principis del qual es recullen en les conclusions del IV CIAM, en l'apartat sobre "les zones de Salut Pública".

Per a Donato, l'aportació del grup del GATCPAC serà pionera –pel que fa a la reflexió sobre l'oci i el temps lliure en el manifest de la Ciutat Funcional– i la figura de l'arquitecte Josep Lluís Sert serà remarcable, tant pel seu paper l'organització dels CIAM com per la seva obra personal posterior.

El Pla d'Obres Públiques de la Generalitat republicana: infraestructures i ordenació territorial

Josep Maria Carreras i Jordi Bernat consideren que el Pla General d'Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya de 1935 és un document poc conegut i mal valorat. Durant la preparació de la ponència, gràcies a les orientacions del redactor d'aquell Pla –l'enginyer Victoriano Muñoz Oms (1900-2000)–, els ponents van poder accedir a una part dels documents originals, que fins aleshores no havien sortit a la llum, i avaluar el Pla en la seva totalitat.

Aquesta circumstància els permet afirmar que el Pla és una de les fites més importants de la història de la planificació territorial catalana, comparable a les actuacions que es duïen a terme en altres països més desenvolupats, en els quals s'utilitza l'obra pública com una manera d'incentivar l'activitat econòmica i modernitzar el país. Els anys 1923 i 1927 es funden la *Regional Planning Association of America* i el *Greater London Regional Planning*, respectivament. L'any 1933 el *Tennessee Valley Authority* inicia els plans per abordar l'ordenació de 100.000 km² d'una de les regions més pobres d'EUA. A Espanya, la planificació de grans infraestructures havia començat a la segona meitat del segle XVIII, però no s'acceleren fins a finals del XIX, arrel de les proclames formulades per alguns moviments –com el liderat per Joaquín Costa– en favor de les obres públiques per treure el país del seu endarreriment. L'encàrrec del Pla respon a aquestes preocupacions, però es promociona des d'una institució, la Generalitat de Catalunya, que no té les competències ni els recursos per materialitzar-lo.

Des d'un punt de vista metodològic, el Pla es pot considerar innovador en molts aspectes, tant pel volum i les característiques de la informació utilitzada, com pel seu tractament; el càlcul de les necessitats i els costos; l'estimació dels possibles ingressos; l'establiment de fórmules de cooperació entre administracions, o la definició d'etapes i finançament. En clara oposició a la pràctica habitual d'aquells moments, el Pla introdueix una racionalitat en l'elecció i distribució de les inversions, basada en la mesura objectiva de les necessitats, els beneficis i la col·laboració dels afectats.

Tot i que el Pla no proposa explícitament el model territorial, que una anys abans s'ha fet a través del *Regional planning*, hi ha molts elements que poden portar a definir-lo. El Pla vol millorar la cohesió del territori per mitjà de l'augment de l'accessibilitat; potencia no únicament la connexió de la xarxa urbana bàsica, sinó

també la de tots els nuclis habitats d'una certa dimensió i la de tots els llocs rellevants del territori. Des del punt de vista territorial, el Pla és clarament reequilibrador. Vol potenciar el desenvolupament econòmic –producció elèctrica, regadius, comunicacions o autopistes– i, al mateix temps, establir un grau bàsic de benestar social basat en les infraestructures.

Passats més de seixanta anys des de la seva redacció, els ponents reivindiquen la 'modernitat' del Pla, que es fa palesa per la permanència dels seus objectius i perquè part d'aquelles obres es van dur a terme –dirigides pel mateix redactor del Pla– durant el franquisme.

Crisi i ordenació de l'àrea metropolitana de Barcelona, 1953-1976

Entre els anys 1953 i 1976 no es va produir cap episodi rellevant des del punt de vista urbanístic, però es en aquest període quan es posen les bases tècniques i polítiques que faran possible els èxits urbanístics dels primers anys de la democràcia, tal com explica Juli Esteban. En aquest període es redacten tres plans urbanístics fonamentals: el *Plan comarcal de ordenación urbana de Barcelona* de 1953 (El Pla comarcal del 53), el *Plan Director del Área Metropolitana de Barcelona* de 1966 i el *Pla General Metropolità de Barcelona* de 1976 (PGM).

Del Pla comarcal del 53 s'hereta la delimitació i constitució de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, per planificar i gestionar l'urbanisme d'aquest àmbit de forma unitària; la *Ley del régimen del suelo y ordenación urbana* de 1956, que estableix el corpus legal sobre el qual s'ha desenvolupat l'urbanisme espanyol del segle passat, i es formalitza la protecció de la serra de Collserola i el Delta del Llobregat, que anys abans havia proposat Rubió i Tudurí. Del Pla director s'hereta una generació de tècnics que lideraran l'urbanisme del període democràtic, així com una sèrie de debats disciplinaris entorn a la qüestió de la ciutat-territori i l'ordenació de l'espai metropolità. Del PGM ens arriba el protagonisme social i polític del planejament urbanístic, la consolidació d'alguns dels principis que regeixen l'urbanisme espanyol actual i un instrumental tècnic que ha marcat la forma de fer de tot el planejament urbanístic català.

El Pla comarcal del 53 és un document menor davant dels altres dos. El Pla director, tal com diu Esteban, va ser un seminari de formació per als redactors del Pla i l'excusa per conèixer i incorporar en el planejament català els debats que es produeixen en els països més avançats. La discussió sobre el model a seguir –taca d'oli, en estrella, lineal, etc.– obre la qüestió de la ciutat-territori, i els treballs inicien un debat sobre les aportacions i mètodes d'un planejament fet de forma pluridisciplinà-

ria. Tot això dóna peu a diverses confrontacions teòriques, que transcendeixen el document final: el pla com una proposta de traçats i actuacions en la tradició urbanística pròpia dels arquitectes i enginyers davant del pla com un sistema dinàmic, múltiple i continu defensat pels geògrafs; o el pla com una construcció física del territori davant del pla com una proposta estructural que lidera Manuel Ribas Piera.

El ponent destaca la importància del PGM com a plataforma de formació de tècnics i en el fet d'haver-se convertit en el manual del planejament urbanístic posterior: la confiança dels redactors en la racionalitat tècnica, com l'argument per defensar les seves propostes; la importància del PGM com el primer gran assaig de participació ciutadana (32.000 al·legacions); la consideració del planejament com la garantia de la riquesa urbana de les ciutats i el reglament per al joc econòmic dels propietaris i promotors, i la normalització del mercat gràcies al discerniment i clarificació sobre el que significaven els règims del sòl, les zones i els sistemes i els estàndards urbanístics a complir. Des d'un punt de vista disciplinari, el PGM qualifica el sòl en funció dels processos urbanístics en curs, codifica els sistemes d'ordenació d'acord amb les relacions que hi ha entre el disseny del sòl i l'edificació i, finalment, fa les reserves de sòl per a dotacions públiques i de xarxa viària, que s'han demostrat vàlides per afrontar els canvis i evolució que ha viscut la ciutat i el territori Metropolità.

Juli Esteban valora aquest període com un temps de formació i reflexió sobre el fenomen Metropolità, que si bé no tindrà cap transcendència des del punt de vista disciplinari, posarà les bases per als canvis posteriors i marcarà una forma de fer planejament urbanístic, que anirà més enllà del territori català.

L'ensenyament de la urbanística: interdisciplinarietat i especificitat

Antonio Font es pregunta sobre les aportacions fetes en l'ensenyament de l'Urbanisme en l'Escola d'Arquitectura de Barcelona, a partir de l'anàlisi de la situació de la disciplina en aquells anys. Per a ell, hi ha dues contribucions fonamentals: la de Manuel Ribas Piera, que transforma l'ensenyament de l'urbanisme de l'Escola en un ensenyament de "l'urbanisme per als arquitectes", passant d'un ensenyament genèric a un altre centrat en la tasca que realitzen aquests professionals; la segona, la formulació que fa el Laboratori d'Urbanisme de Barcelona sobre les "formes de creixement", com una teoria de la forma urbana projectada, des d'una lectura estructural dels processos urbans.

El ponent defensa que la Urbanística és la història del compromís –en una societat determinada– d'uns coneixements sobre l'ordre social existent i la seva participació en la construcció de la ciutat. Aquesta manera d'entendre la disciplina dóna lloc

a diversos enfocaments disciplinaris i models docents. Des del punt de vista disciplinari, hi ha qui entén que la complexitat i hetereneïtat (heterogeneïtat) dels problemes urbans només es pot afrontar des d'una visió interdisciplinària, des d'una ciència múltiple i complexa feta des de la síntesi i juxtaposició de coneixements. D'altres denuncien el caràcter mistificador de la disciplina i qualifiquen el planejament urbanístic d'instrument reproductor del sistema. Un tercer grup defensa la necessitat d'establir una nova disciplina, que sigui quelcom més que la suma de les diferents aproximacions disciplinàries.

Antonio Font explica que a escala universitària, la resposta és diferent en cada país en funció dels problemes urbans, la organització administrativa i el caràcter professional dels tècnics que treballen en aquest camp. A l'Europa central, Anglaterra o Estats Units el sòl –com a factor de producció– ha estat valorat fonamentalment en termes *locacionals*, de qualitat funcional. En aquells països on el procés d'industrialització ha estat més tardà –com Espanya–, la pugna entre propietaris del sòl i capitalisme industrial ha estat molt diferent; l'especulació del sòl ha prevalgut sobre el seu paper urbà. Aquestes diferències han tingut conseqüències transcendents en les formes de creixement de cada país i en el model docent aplicat a la formació dels professionals de l'urbanisme.

En els primers, l'activitat professional, l'ensenyament tipus i l'administració de l'urbanisme han donat lloc a la creació d'instituts com el *Town Planning Institute*. En aquests països, els professionals treballen de forma general, amb una visió de conjunt i una voluntat reformista de la realitat. A Espanya, per contra, s'ha donat una forta professionalització al marge de la universitat. Els arquitectes, mitjançant les seves corporacions, han treballat en l'urbanisme des de l'exercici liberal de la professió. Això explica gran part de les característiques específiques de l'estructura acadèmica i docent espanyola. En l'ensenyament espanyol existeix una diferència entre allò que és la formació de "l'urbanisme professional" dels arquitectes, enginyers, puntualment advocats i economistes, i la de "l'urbanisme acadèmic"; és a dir, els estudis urbans –orientats cap a la pràctica– en què hi ha molt poca reflexió teòrica i els universitaris, de reflexió crítica, bàsicament teòrica.

En aquest marc, l'opció defensada a principis dels anys setanta per Manuel Ribas Piera –de replegament disciplinari– i redefinida per Antonio Font l'any 1983 com "l'urbanisme dels arquitectes", explorarà la possibilitat d'un nou enfocament sintètic a partir d'una progressiva auto-definició disciplinària, de convergència entre allò pràctic i la reflexió teòrica. Les "formes de creixement" –com una teoria estructural que relaciona els elements del teixit urbà i els fets socials subjacents– és una proposició que neix d'aquell replegament, amb l'objectiu de transcendir a la reflexió estrictament arquitectònica i esdevenir una instrumental adequat per renovar l'ac-

tuació urbanística, un propòsit la transcendència del qual es va posar de manifest pocs anys després en el planejament urbanístic municipal que es produeix amb l'arribada dels primers ajuntaments democràtics i en l'ordenació de l'espai públic iniciat a Barcelona i traslladat posteriorment per a tot arreu.

El *Llibre blanc de la natura*: el reconeixement de la natura com a forma d'ordenació del territori

El dia de Sant Jordi de 1976 es va presentar a Barcelona el *Llibre blanc de la natura*, en un moment en el qual es vivia una forta crisi provocada per diversos accidents marítims de grans petrolers i per la mort del dictador. Tal com assenyala Josep Maria Camarasa, *El Llibre blanc*, que acabava de sortir, estava en sintonia amb la descoberta social i científica del 'medi ambient' a Catalunya –que a escala internacional s'inicia amb els llibres *Silent spring*, de Carson (1963) i *Small is beautiful*, d'E. F. Schumacher (1972)– i és un primer reconeixement del mestratge que exercia Ramon Margalef, el primer catedràtic d'ecologia de l'estat espanyol i un dels pares de l'ecologia moderna, gràcies a l'aplicació de la teoria de la informació en aquest camp.

El *Llibre blanc* és obra d'un grup de naturalistes que pren consciència de la possibilitat d'influir en l'ordenació del territori, gràcies al fet que el medi ha esdevingut una qüestió a consideraren el planejament. El *Llibre blanc* apareix en un moment polític en el qual és necessari el compromís de tothom, de forma especial del món científic. Per això, la dedicatòria diu: “Al país, amb l'esperança d'ésser-li útils”.

El *Llibre blanc* anticipa –inconscientment– el concepte de desenvolupament sostenible i els informes sobre l'estat ambiental d'un territori o país, que tant han proliferat posteriorment. L'aportació principal del text és fer entendre a tothom que el territori és quelcom més que una superfície a urbanitzar; un espai en el qual hi resideixen uns valors que no per intangibles o gairebé imperceptibles són menys importants.

Les aportacions del llibre i l'evolució del pensament científic en aquest camp són evidents si es comparen les edicions de 1976 amb la de 1988. Tal com diu Ramon Folch, en el pròleg de la segona edició, tot i els excessos i flaqueses de la primera, en la segona es manté el cos doctrinal que va redactar Ramon Margalef en “Bases ecològiques per a una gestió de la natura” i s'amplien les restants aportacions gràcies als avenços científics en diversos camps i la participació de nous col·laboradors. L'inventari i avaluació del apartats “Característiques i problemes generals de la natura als Països Catalans” i “Espècies i sistemes naturals amenaçats o conflictius”

substitueix el “d’Espècies o grups amenaçats”, que s’havia plantejat en la primera edició. En l’apartat final –“Per una gestió de la natura als Països Catalans”– es noten els canvis socials i polítics en relació al medi, especialment pel que fa a l’aparició de nous instruments legislatius per a la seva protecció, que es despleguen en els propers anys de la democràcia.

L’aportació disciplinària més important del *Llibre blanc* és haver introduït la idea de gestió de la natura, anant molt més enllà del que significava *aménagement du territoire* en francès o *wildlife management* en anglès. Tot i que la primera edició conté excessos que actualment són totalment inacceptables –en algun moment es diu que en l’espai urbanitzat no hi ha natura–, el *Llibre blanc* ha esdevingut un punt de referència per a moltes iniciatives polítiques, socials i científiques i un punt d’arrencada, implicació i reconeixement dels ecòlegs en les qüestions d’ordenació del territori i l’urbanisme.

El projecte olímpic: la construcció de la ciutat qualitativa

Per a Joan Busquets, l’aportació fonamental de l’experiència urbanística de la Barcelona democràtica és la construcció de la ciutat qualitativa, la culminació d’un procés deutor de les crítiques a les idees post-funcionalistes de la ciutat, que es concreta en els anys vuitanta en la projecció del que ell anomena “l’Urbanisme Urbà”. En el període de transició democràtica, Barcelona es troba en una situació urbanística difícil. L’herència del franquisme és un gran handicap: desplegaments urbanístics abusius, una densificació especulativa que afecta àrees consolidades i zones de creixement, grans dèficits urbanístics i un incompliment reiterat de les obligacions de cessió i urbanització dels privats.

El programa de relançament urbà de Barcelona respon, en un primer moment, a les demandes dels moviments veïnals, que havien estat molt actius en els darrers anys del franquisme, i posteriorment, a la reconsideració i racionalització de les formes d’actuació urbanística. La idea de projecte urbà –que es formula com una superació de la dissociació entre el pla urbanístic i el projecte d’arquitectura–, la definició de la peça urbana –com la unitat que integra totes les consideracions sectorials i urbanes del projecte– o el debat sobre l’escala intermèdia –que es pren com la forma per poder comprovar la bondat del que es proposa a totes les escales– són algunes de les noves maneres que pren el discurs disciplinar.

La idea mare d’aquell relançament és recuperar la ciutat, primer a partir de petites actuacions i posteriorment passant a escales de barri. La nominació olímpica de Barcelona és decisiva –tal com diu el ponent– i servirà per arribar molt més enllà

del que es proposava el programa inicial, tot i que les bases del projecte olímpic es posen abans de la nominació. La requalificació de la ciutat passa per repensar la ciutat des d'ella mateixa, des de la seva realitat.

El programa es desplegarà en dues línies: els plans sectorials i la reestructuració urbana. La rehabilitació urbana a través de la recuperació d'instal·lacions obsoletes com a espais públics –parcs, places, jardins i eixos urbans–, que el PGM havia reservat i l'Ajuntament de la transició havia anat adquirint, i les actuacions de barri, especialment intenses en quatre àrees –Ciutat Vella, en què s'eliminen les velles afectacions viàries que des de finals del segle XIX havien estat l'única política urbanística que es proposava per a la seva recuperació; els barris tradicionals, maltractats pel planejament urbanístic; la rehabilitació dels barris marginals autoconstruïts, i la protecció de l'Eixample, amenaçat per una terciarització excessiva.

La reestructuració urbana es formula a través de la reorganització de la xarxa viària, que contempla totes les seves dimensions urbanes –eficiència circulatòria, integració urbana, compatibilitat d'usos, etc.– i la programació d'àrees de nova centralitat. Els debats sobre el futur del centre metropolità, tal com diu el ponent, molt sovint es confonen amb la creació de centres duals, fora de la ciutat. La dinàmica urbana barcelonina, per una altra banda, només semblava interessada en l'especialització terciària de l'Eixample central. La promoció de noves àrees de centralitat des de l'administració és un programa a mig termini que proposa repartir aquelles demandes per al conjunt de la ciutat per qualificar aquesta estratègia gràcies al projecte olímpic va servir per anar més enllà i plantejar-se operacions com l'obertura de Barcelona al mar des de pressupòsits teòrics i tècnics molt diferents als formulats vint anys abans pel Pla de la Ribera, i construir grans infraestructures que restaven pendents, com les Rondes i algunes connexions més enllà del terme municipal de Barcelona.

L'aportació central de Barcelona en el debat urbanístic internacional és haver actuat com un gran laboratori urbanístic, que ha comptat amb un recolzament polític total, una estructura organitzativa *ad hoc* i una energia cultural, política i social irrepetible. Els trets propis de l'anomenat “mètode” que algunes ciutats han intentat repetir són l'èmfasi en la qualitat i l'espai públic, la recuperació del rol de l'administració municipal, la visió de la ciutat des de la seva complexitat econòmica i administrativa, les fórmules de concert entre públic i privat, la integració de les infraestructures en la forma urbana més general i la recuperació de la idea de projecte en les diferents escales en què la ciutat es pensa i es decideix.

De la ciència cívica a l'urbanisme urbà

Quinze mesos més tard, es van organitzar les Jornades per fer balanç del que havia estat el Seminari. En aquestes jornades, a mes d'un primer resum fet pel que signa aquesta introducció, es va convidar Christiane Crasemann Collins, una estudiosa de la gènesi teòrica de la urbanística moderna, i Eduardo Leira, arquitecte urbanista i director de la revisió del Pla General de Madrid durant el mandat de Tierno Galván, per considerar alguns aspectes del que s'havia discutit en el Seminari.

Collins, tal com ja s'ha avançat en el resum de la intervenció d'Oriol Bohigas, va voler reivindicar la figura de Cebrià de Montoliu com un dels "*invisible planners*" de principis del segle XX, com un d'aquells intel·lectuals que –des de posicions perifèriques als cenacles en què es produeix el debat sobre el que és el "*city planning*"– van fer una tasca de divulgació molt important i algunes intervencions d'interès.

Collins havia descobert la figura de Cebrià de Montoliu quan estudiava les repercussions internacionals que havien tingut la *City Planning Exhibition* de Berlín i Düsseldorf de 1910 i el projecte de ciutat Fairhope a Alabama. Montoliu publica el 1913 un magnífic resum d'aquelles exposicions, *Las modernas ciudades y sus problemas a la luz de la Exposición de Construcción Cívica De Berlín*, en què es proposa fer un compendi de la "*nueva disciplina cívica, cuyos fecundos ensayos e investigaciones son, desde algún tiempo, objeto de un intenso cultivo por parte de los espíritus más selectos de la sociedad mundial contemporánea*".

Per a Collins, la gran aportació de Montoliu és haver participat en els debats d'aquells anys com a corresponsal, divulgador i teòric local en allò que serà la nova disciplina, la "ciència cívica", la resposta científica al *civic art* que havia predominat a finals del XIX. El paper de Montoliu en la Societat Cívica Ciutat Jardí –o el projecte de la ciutat de Fairhope basada en la *single tax*– forma part de les preocupacions d'un pioner que va entendre que la ciutat moderna havia de ser estudiada científicament, a través de propostes concretes com la Ciutat Jardí o la ciutat orgànica, que promoció a EUA.

Eduardo Leira afronta l'encàrrec des d'una certa sorpresa i un reconeixement sincer al paper que juguen certs debat català en la reconstrucció de la ciutat democràtica espanyola. Sorpresa, per la qüestió que es planteja en el Seminari i per l'autocomplença –"xovinisme", en les seves paraules– que suposa la seva simple formulació; i reconeixement pel paper aconseguit pel Laboratori d'Urbanisme de Barcelona i Oriol Bohigas en la formulació dels projectes de recuperació de l'urbanisme de la ciutat democràtica. Més enllà del paper que s'atribueix ell mateix com a divulgador d'aquests coneixements, el ponent ressalta dos temes. El *Contraplán de la Ribera*, que

Antonio Font cita en la seva ponència, és un projecte alternatiu al projecte d'*urban renewal* promogut pels industrials del front marítim del Poble Nou durant els anys setanta, que dona peu al primer moviment veïnal a Barcelona. El segon és el debat que el ponent manté amb Oriol Bohigas sobre el “no Pla”, en una controvèrsia entre la reconstrucció de Barcelona i la redacció del Pla de Madrid, que Eduardo lidera.

El *Contraplán de la Ribera* és un exercici en què es busca la síntesi entre la crítica política radical –que presideix els debats urbanístics del moment–, l’anàlisi específica de la ciutat i els seus mètodes de producció, implantació i transformació i el projecte d’intervenció urbanístic. Aquest pla és el referent teòric i metodològic d’un cert urbanisme i l’estendard d’una certa escola, que Manuel de Solà-Morales definirà uns anys més tard com la de “l’urbanisme urbà”; una escola que alimenta teòricament la renovació urbanística de les ciutats mitjanes catalanes i que el Pla de Madrid s’encarregarà de divulgar.

L’altra gran aportació, formulada com a contrapunt al que Eduardo Leira està fent a Madrid, és la definició del programa d’actuació urbana per Barcelona com un “no Pla”, tal com va proclamar Oriol Bohigas. Bohigas contraposa els projectes urbans al pla –projectes contra pla– a partir d’una crítica radical al planejament urbanístic, per buròcrata i legalista. Aquesta crítica és justificada a Barcelona perquè des de 1976 compta amb un Pla general urbanístic aprovat, que –com diu Juli Esteban– posa les bases urbanístiques per al futur. L’èxit del “no Pla” és no caure en la revisió d’aquest Pla i no anomenar “Pla” a les actuacions estratègiques i estructurals que es despleguen en el projecte olímpic. El “no Pla” no només planteja una crítica radical al planejament burocràtic, sinó també a la il·lusió *omnicomprensiva* que emmiralla els nous ajuntaments democràtics, a la vegada que reivindica el projecte com la manera de construir ciutat a través de l’acció directa i com a factor multiplicador de la millora urbana.

7. Resum i conclusions

En primer lloc, s’ha confirmat el valor indiscutible de l’obra de Cerdà i del projecte olímpic de Barcelona. Sobre Cerdà, la importància de l’obra feta per davant de l’interès en el personatge i les seves reflexions teòriques; sobre el projecte olímpic, la importància del mètode, del projecte. La celebració d’un gran esdeveniment internacional per construir i reconstruir una ciutat, Barcelona.

En segon lloc, s’ha destacat la importància de dues figures, que han passat el camp específic de la urbanística i han esdevingut referents en el món de l’arquitectura i l’ecologia: Josep Lluís Sert, impulsor i protagonista del Moviment Modern, i

Ramon Margalef, introductor de l'anàlisi sistèmica i la informació en l'estudi dels sistemes ecològics.

En tercer lloc, la controvèrsia sobre la figura de Cebrià de Montoliu, que més enllà del seu valor planteja diversos interrogants sobre un període, el debat post-Cerdà, a cavall entre dos moviments culturals –modernisme i noucentisme– i la qüestió de la gran ciutat.

Finalment, en quart lloc, s'han de valorar la capacitat i l'interès d'un país per estar al dia en qüestions que es debaten a escala internacional: la qualitat tècnica dels projectes de sanejament de Garcia i Fària; les coincidències en el debat sobre l'organització (divisió) territorial de la societat industrial; l'avantguardisme del Pla d'Obres Públiques de la Generalitat republicana; la importància de la reflexió professional i universitària en períodes grisos per poder afrontar el demà; la consideració del medi en el debat urbanístic, o el valor exemplar de certs treballs com a punt de partida per a la renovació del planejament urbanístic en democràcia.

Deu anys després de la celebració d'aquell Seminari, s'han confirmat aquelles consideracions i l'interès del debat que es proposava, certificant el bon treball del Comitè Acadèmic i el valor de les reflexions presentades pels ponents.

8. Agraïments

En la preparació del seminari i el recull del material, han col·laborat Isabel Clos, geògrafa, i Jaume Blancafort, arquitecte. En la correcció i edició dels textos, Juli Martí i Sergi Obon, filòleg. El muntatge gràfic d'aquest llibre és obra d'Enric Satué. També s'ha comptat amb la col·laboració dels Serveis administratius i lingüístics de l'Institut d'Estudis Catalans. A tots ells, agrair el seu interès i treball. S'ha d'estendre aquest agraïment a Clara Gilibets, que al llarg d'aquests anys ha estat qui ha permès mantenir el document fins a la seva publicació. L'edició del seminari és obra de la Societat Catalana d'Ordenació del Territori, amb l'ajut de l'Institut d'Estudis Catalans, i la participació de l'Agrupació d'Arquitectes Urbanistes de Catalunya.